

Nerudová, Liliana

Párové chování adolescentní mládeže

In: Nerudová, Liliana. *Partnerské vztahy mládeže a jejich sociální rizika*.
Vyd. 1. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, c1987, pp. 13-34

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122331>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

1. PÁROVÉ CHOVÁNÍ ADOLESCENTNÍ MLÁDEŽE

Ve všech společnostech se v souvislosti se změnou životního způsobu, zvyšující se životní úrovní a akcelerací rozumového a fyzického vývoje mládeže vyděluje malá, ale zvláštní skupina, zasluhující ze strany sociálního a populačního výzkumu zvýšené pozornosti. Je to skupina velmi mladých manželských dvojic, ve kterých alespoň jeden z partnerů uzavíral sňatek jako nezletilý.

V kapitalistické i socialistické společnosti jsou tyto dvojice charakterizovány nedokončenou profesní přípravou nebo nízkou kvalifikací, nižším vzděláním, špatnou ekonomickou situací a narozením dítěte brzy po sňatku. V naší studii se na základě vlastního výzkumu, studia našich i zahraničních prací, zaměřených k problematice párového chování mládeže, zamyslíme nad motivací, příčinami, důsledky a sociálními souvislostmi rané sexuality a sňatků nedospělých partnerů.

1.1 SOCIÁLNĚ PRÁVNÍ VYMEZENÍ A DEFINICE

Adolescenci jako určitou fázi ontogenetického vývoje charakterizuje Landis (1967, cit. podle Příhody 1973) jako „přechod mezi závislým, neodpovědným dětstvím a samostatným, odpovědným věkem dospělosti“. Hollinghead (1968) definuje adolescenci jako období v životě člověka, kdy ho společnost, v níž žije, přestává považovat za dítě, ale ještě mu nepřiznává plný status, role a funkce dospělého. Za adolescenty tedy považujeme fyzicky dospělé mladé lidi, kteří však ještě plně nepřevzali ekonomické a sociální role dospělých. Hlavním kritériem dospělosti v našich sociálních podmínkách je ekonomická samostatnost, protože mladého člověka, který plně kontroluje příjmy a vydání plynoucí z vlastní výdě-

lečné činnosti, společnost zpravidla za dospělého považuje, nezávisle na dosaženém věku. Otevřenou otázkou zůstává, zda se dospívající mládež stane dospělou i předčasným sňatkem — většina těchto dvojic žije i po sňatku u rodičů, kteří je i nadále ekonomicky podporují a tím nad nimi vlastně stále vykonávají určitou sociální kontrolu.

Adolescence tedy začíná takovou změnou v životě dítěte, která mu fyzicky umožňuje výkon rolí dospělých a končí faktickým převzetím jejich společenských rolí, především role živitele u muže a převzetím a výkonem komplementární role manželky a matky, pokud ke sňatku v tomto období dojde.

Mezi adolescentní populací se prezentují velmi mladá manželství jako malá, ale nápadná skupina, se kterou se jak v kapitalistických, tak i v socialistických státech setkávají především soudy a u nás v posledních letech kromě soudů také ještě pracovníci manželských poraden.

Právní normy většiny zemí vymezují spodní hranice pro uzavření manželství. Anglické zákonodárství povoluje výjimečně sňatek se souhlasem rodičů od 14 let u mužů a od 12 let u žen. V USA je věková hranice mnohem vyšší a variuje podle právních norem jednotlivých států; např. stát Ohio stanovil hranici 18 let u mužů a 16 let u žen, ale pouze se souhlasem rodičů. Bez souhlasu rodičů je sňatek možný od věkové hranice 21 let.

Československý právní řád označuje adolescenty ve věku od 15 do 18 let jako nezletilé, i když zákoník práce užívá pro tutéž skupinu označení mladiství. Možnost uzavření sňatku nezletilými je dána § 13 Zákona o rodině:

„Manželství nemůže uzavřít nezletilý. Výjimečně, jestliže je to v souladu se společenským účelem manželství, může soud z důležitých důvodů povolit uzavření manželství nezletilému staršímu 16 let. U nezletilého mladšího 16 let manželství nevznikne.“

Pávek (1979) rozlišuje dvě věkové hranice, důležité pro mládež, která z nejrůznějších důvodů uzavírá manželství. První hranici vymezuje nedokončenými 16 lety — do tohoto věku nikdy manželství vzniknout nemůže. Druhou hranici určuje dokončenými 18 lety; v takových případech jde sice o poněkud předčasné manželství, ale dosažením hranice zletilosti mohou mladí lidé uzavírat manželství na základě vlastní svobodné úvahy. Za skupinu, která je předmětem našich úvah, považujeme nezletilé adolescenty od dosažení 16 let do dosažení hranice zletilosti — 18 let.

Z etnologického hlediska můžeme velmi mladá manželství považovat za problém vyspělé industrializované společnosti, který je do jisté míry nezávislý na společenském zřízení. Odlišné kulturní společnosti (např. muslimská) tento problém neznají.

Předčasné sňatky, uzavírané alespoň jedním z partnerů před dosažením zletilosti, jsou obecně u nás i ve vyspělých kapitalistických státech považovány za společensky nežádoucí jev a sociální problém. Sociologické

a sociálně psychologické výzkumy, zabývající se problematikou těchto sňatků, referují převážně o negativních charakteristikách těchto velmi mladých manželství. Burchinal (1965) upozornil ve výzkumu velmi mladých manželství na významně vyšší míru rozvodovosti a významně vyšší hladinu nespokojenosti v manželstvích uzavíraných před 18. rokem ve srovnání s manželstvími, uzavíranými po 20. roce věku. Přesto, že věk sám o sobě není při vstupu do manželství kritériem predikce manželské harmonie, koreluje s ním mnoho faktorů, ovlivňujících připravenost na manželství. Mezi nejzávažnější faktory, které k rozpadu mladého manželství přispívají, řadí Burchinal nízkou pozici v systému společenské hierarchie, omezené vzdělání, nedostatečnou ekonomickou bázi nové rodiny a potřebu kontinuální ekonomické podpory ze strany orientačních rodin.

Bartzová a Nye (1970) definují jako předčasná ta manželství, ve kterých v době sňatku snoubenka nedosáhla 18 let a snoubenec 20 let. Tato definice se na naši poněkud liší; my jako velmi mladá označujeme ta, kde alespoň jeden z partnerů nedosáhl věku 18 let. Ve srovnání s definicí Bartzové a Nye je naše pojetí širší tím, že zahrnuje i partnery starší. Domníváme se, že zejména starší partneři svým výběrem nezletilé manželské partnerky naznačují, že jejich sociální a osobnostní charakteristiky nebudou ve statistickém smyslu typické.

Výzkumy velmi mladých manželství v kapitalistických zemích a hlavně ve Spojených státech se opírají o reprezentativní, longitudinální studie a data z cenzů. Zdůrazňují, že většina těchto dvojic odvozuje svůj původ z nižších sociálních vrstev, dosahuje minimálního vzdělání a pochází z rodin s konfliktními rodinnými vztahy.

Nye a Berardo (1973) se ve své obsáhlé studii, věnované problematice současné rodiny, zamýšlejí nad sociálními souvislostmi těchto předčasných manželství. Rozlišují předčasnost ve statistickém smyslu a předčasnost v normativním smyslu. Normativní hledisko chápou tak, že sňatek je uzavírán dříve, než je to v dané společnosti obvyklé a v době, kdy ještě není mladá dvojice dostatečně připravena na osvojení nových společenských rolí manželů a rodičů. Ve faktu, že nepřipravená mládež je najednou nucena zastávat společenské role, které jsou naší kulturou tradičně připisovány dospělým, vidíme sociální problémovost předčasně uzavíraných manželství. V této situaci pak může dojít k diskrepanci mezi společensky žádoucími a očekávaným chováním v roli a vlastním výkonem role.

1.2 PŘÍČINY A DŮSLEDKY PŘEDČASNÝCH SŇATKŮ

Jednou z možných příčin předčasných sňatků může být vysoká sexuální stimulace masovými sdělovacími prostředky (především v kapitalistické

kých státech) a z toho plynoucí předčasná heterosexuální aktivita adolescentů jejímž přirozeným, i když nechtěným důsledkem může být gravidita nezletilé dívky. Určitou rolí zde hraje i permissivní přístup vyspělé společnosti k promiskuitním tendencím dospívající generace.

U dospívajících dívek může být stimulem ke vstupu do manželství také hodnota nebo prestiž, kterou společnost připisuje statuu vdaných žen. Rozhodnutí o sňatku by mohla ovlivnit i obava z toho, že s postupujícím věkem se bude snižovat jejich šance na provdání.

Někteří západní sociologové a psychologové se pokoušejí vysvětlit předčasná manželství pomocí teorie úniku. Podle nich se adolescenti snaží uniknout z prostředí, které je omezuje a nutí vykonávat předepsané aktivity (školní docházka, nutnost podávat určitý výkon). Pokud nejsou za svůj výkon a s ním spojenou deprivaci patřičně gratifikováni, hledají únik v předčasném manželství. Tato motivace může být charakteristická pro středoškolské studenty, protože ti jsou přes svou fyzickou vyspělost školou a rodiči neustále omezováni. Jejich přehnané sebevědomí je vede k tomu, že myslí, že jsou již skutečně dospělí a samostatní, a v takovém případě mohou chápat prodlužování školní docházky jako nekonečné prodlužování období, kdy jsou nuceni hrát role dětí. Havighurst (1962, cit. podle Nye a Berardo, 1973) je toho názoru, že zvláště pro dívky může být docházka do školy momentem zablokování dospělosti, které je jinak možno dosáhnout právě alternativou sňatku.

Pro některé dospívající dívky může manželství znamenat nejvyšší životní cíl a hodnotu. Neaspirují ani na kariéru, ani na zajímavé zaměstnání a jakmile se svou referenční skupinou ukončí povinnou školní docházku, jsou ochotny se provdat při dosažení potřebného minimálního věku, pokud najdou vhodného partnera, který by byl schopen zastávat roli manžela a otce. Tato hypotéza vysvětluje motivaci k předčasnému sňatku jen částečně, mohla by však platit pro některé dívky z rozvrácených rodin a institucí, nahrazujících rodinnou výchovu. U těchto dívek však bývá problematická právě volba partnera. Ve věku od 15 do 18 let nemohou mít dostatek zkušeností a nebývají ještě dostatečně motivovány pro efektivní výkon role matky. S velkou pravděpodobností si vyberou partnera, kterému tyto potřebné vlastnosti budou chybět také.

Předčasný sňatek se můžeme pokusit vysvětlit i stoupajícím individualismem a všeobecnou nechuť lidí odsouvat možná potěšení a uspokojení z manželského a sexuálního života. Současná vyspělá společnost je charakteristická rozvolněním rodinných vazeb a vysoká úroveň sociálně politických opatření snižuje povinnosti a závazky mladých lidí vůči rodinným příslušníkům. Smyslem jejich života se stává výhradně sledování a uspokojování vlastních cílů a potřeb. Tyto tendence podporuje i rostoucí urbanizace, jejímž důsledkem je anonymita, nedostatek rodinné a sociální kontroly, zvyšující se osamělost, s níž se obzvláště obtížně vyrovnává právě adolescentní mládež.

Obecně jsou velmi mladá manželství jak v kapitalistických tak i socialistických státech posuzována jako nestabilní, problémová a riziková. Lowrie (1965) zjistil ve své studii, zabývající se předmanželským těhotenstvím a souvisícími faktory, že ze souboru manželek, které se vdávaly jako nezletilé, vykázála během 5 let rozvodovou aktivitu každá 18., zatímco u souboru manželek, které se vdávaly jako zletilé, usilovala o rozvod každá čtyřtá. Jeho šetření tedy prokázalo mnohem větší frekvenci rozvodového chování mezi manželskými páry, které uzavíraly sňatek jako nezletilí, než u dvojic, které jej uzavíraly jako zletilé.

Československé rozvodové statistiky zatím nesledují vliv věku při uzavírání manželství na rozpad rodiny. Pracovníci Manželské a předmanželské poradny v Praze (1979) zjistili z katamnestického sledování dvojic, které během jednoho sledovaného roku uzavřely sňatek a kde oba partneři byli nezletilí, že 10 let trvání nepřezilo ani jedno z těchto manželství. V případech, kdy byla snoubenka nezletilá a muž zletilý a po základní vojenské službě, vydrželo 10 let trvání manželství pouhých 7 %. Wynnyczuk (1975) ve svém výzkumu mladých rodin uvádí, že 50 % mužů a 40 % žen, u nichž došlo k uzavření sňatku do 20 let věku, po 5 letech zkušeností nabytých v manželském životě, docházejí k názoru, že se oženili nebo provdaly předčasně.

V současné vyspělé společnosti kapitalistické i socialistické stále zůstává závažným problémem výchova k odpovědnému a plánovanému rodičovství. Adolescentní mládež je nedostatečně a nedůsledně seznamována s nutností a možnostmi antikoncepce. Lowrie (1965) konstatoval ve své práci výraznou koncentraci předmanželských gravidit do věkové skupiny nejmladších manželů. Z celkového počtu gravidních manželek bylo více než 70 % mladších 18 let. Statisticky prokázal, že předmanželská gravidita je především záležitostí velmi mladých lidí. Zajímavé je i jeho zjištění, že úroveň vzdělání koresponduje s předmanželskou graviditou. Čím nižší vzdělání, tím vyšší podíl předmanželských gravidit.

V ČSSR je situace podobná. Obecně je známo, že více než polovina všech nevěst u nás je gravidních. Mezi nezletilými snoubenkami jsou gravidní téměř všechny — gravidita je hlavním důvodem uzavírání předčasných sňatků. Sociálním důsledkem takové motivace sňatku je pak to, že se rodí značný počet dětí, jejichž životní vyhlídky na to, že budou vyrůstat v harmonické a kvalitní rodině, jsou sníženy již před jejich narozením.

Děti nezletilých manželských partnerů budou s velkou pravděpodobností vyrůstat v neúplné rodině, v rodině s nevlastním rodičem nebo u prarodičů a jiných příbuzných. Domníváme se však, že sníženou životní šanci má i dítě, jehož velmi mladí rodiče spolu žijí, neboť i ti jsou vzhledem k nedokončené profesní přípravě, nízkým nebo žádným příjmům a horší bytové situaci odkázáni na pomoc širší rodiny nebo sociální péče. Také z hlediska sociálně-psychologického vývoje je dítě v takové rodině

znevýhodněno, protože jeho velmi mladí rodiče pravděpodobně nebudou schopni poskytnout mu dostatek podnětů a kvalitní výchovu, potřebnou pro jeho optimální socializaci.

Dalším důsledkem předčasně uzavíraných manželství je omezení vzdělanostního vývoje nezletilého partnera. Pro uspokojivé fungování manželství je velmi podstatná dělba komplementárních rolí. Ve všech kulturách jsou role manžela a manželky tradičně definovány jako role dospělých. S rolí dospělých jsou spojována práva činit rozhodnutí a povinnost zodpovědnosti a ekonomického zajištění rodiny. Pokud adolescenti tyto společnosti předepsané role přijmou a inercializují, může u nich dojít k akceleraci sociálního zrání. Problémem je však okolnost, že tato předčasná sociální zralost jde obvykle na úkor školního vzdělání a kvalifikace. Převzetím role dospělých jsou mladí manželé nuceni urychleně dokončit nejnnutnější profesionální přípravu a nastoupit do zaměstnání. Tím je jejich další vzdělanostní a osobnostní rozvoj značně ztížen, pokud není zastaven úplně.

Situace velmi mladých manželských dvojic ve svých důsledcích není jednoduchá. Společnost by měla najít ve svých sociálně-politických opatřeních nové formy netradiční pomoci těmto rodinám, aby se alespoň zmírnil negativní dopad nepříznivých podmínek na děti zde vyrůstající. V oblasti sociální politiky by však společnost měla klást hlavní důraz především na prevenci předčasných sňatků, a to zefektivněním výchovy mládeže k plánovanému a zodpovědnému rodičovství.

1.3. PŘÍČINY A DŮSLEDKY SEXUÁLNÍ AKTIVITY MLÁDEŽE

Předčasný sňatek a narození dítěte je přirozeným, i když nechtěným důsledkem rané sexuality adolescentní mládeže. K nežádoucí graviditě velmi mladých dívek je možno v zásadě přistoupit dvěma způsoby; dívky mohou dítě porodit, ať již v manželství nebo jako svobodné, nebo se mohou rozhodnout pro umělé přerušování těhotenství, protože prakticky všechny vyspělé státy dávají ženě právo na svobodné rozhodnutí, zda chce mít dítě či nikoliv. Tento liberální přístup moderních společností, kladoucích důraz na kvalitu a optimální podmínky pro vývoj dítěte způsobuje, že potratovost žen nejmladších věkových skupin je v našich podmínkách poměrně závažným problémem. Od roku 1958, kdy v ČSSR bylo umělé přerušování těhotenství legalizováno zákonem, vykazuje celková potratovost, až na krátkodobé výjimky, stoupající tendenci ve všech věkových skupinách (Vereš 1984).

V letech 1958 až 1985 zaznamenáváme ve vývoji potratovosti jisté výkyvy. Od počátku roku 1958, kdy zákon vešel v platnost, potratovost

rychle vzrůstala, později, když začala působit omezující opatření daná vládním nařízením z roku 1962, značně poklesla, ale tento pokles byl pouze přechodný a omezil se na léta 1963 až 1964. Přibližně od roku 1965 se objevil nový vzestup potratovosti, který trval až do konce šedesátých let. Tento dlouhodobý nepříznivý vývoj zmírnila až propulační opatření sedmdesátých let; minimum potratovosti ve všech věkových skupinách bylo dosaženo v roce 1974. Od této doby, souběžně s postupným odezníváním efektu pronatalitních opatření, potratovost opět začala stoupat a charakteristickým se stal pomalý, ale nepřetržitý vzestup, který zaznamenáváme dodnes a jehož výsledkem je, že na počátku osmdesátých let končilo v Československu 37 % všech registrovaných gravidit potratem.

V Jihomoravském kraji a v Brně se v současné době potratovost prakticky neliší od celostátního trendu. V městě Brně došlo za posledních pět let k mírnému poklesu počtu těhotenství ukončených porodem a k pozvolnému, ale stabilnímu růstu podílu gravidit ukončených potratem (tab. č. 56).

Pozvolná, ale stabilně rostoucí potratovost vedla k zaměření naší výzkumné pozornosti na skupinu nejmladších žen, žádajících v letech 1985 až 1986 o umělé přerušování těhotenství. V Brně o přerušování gravidity žádá každoročně kolem 3000 žen, z toho je přibližně každá pátá ve věku do 19 let. Vzhledem k tomu, že jsme měli k dispozici finskou studii, sledující svobodné dívky do 18 let, které se rozhodly ukončit nežádoucí těhotenství potratem, položili jsme si otázku, jaké jsou charakteristiky českých dívek v podobné situaci. Každým rokem jich v Brně žádá zákrok okolo dvou set a část z nich se nám v průběhu roku 1985 až 1986 podařilo zahrnout do našeho výzkumného šetření.

Finsko, podobně jako ostatní severské země, liberalizovalo interrupční zákon v roce 1970, po některých doplňujících ustanoveních od roku 1974 jsou interrupce povoleny nejen ze zdravotních, ale i ze sociálních důvodů. Provedení zákroku je možné stejně jako v ČSSR do 12 týdnů těhotenství, ale na rozdíl od naší praxe nepotřebují finské nezletilé dívky do 18 let k zákroku souhlas rodičů. Podobně jako u nás, i ve Finsku stoupají počty žen, žádajících přerušování těhotenství především ve skupině nejmladší — do 19 let.

Faktory, které předčasnou sexualitu a nežádoucí graviditu velmi mladých dívek podmiňují, zajímaly řadu buržoazních sociologů. Perez-Reyez (1973) se domnívá, že tyto faktory tvoří především zvýšená sociální permisivita, nízká vzdělanostní úroveň, raná biologická maturace, nepříznivá rodinná atmosféra a konflikty s rodiči. Také závěry, ke kterým ve své studii dospěl Schaffer (1978), předpokládají, že raná sexuální aktivita je běžnější mezi mladistvými adolescenty ze sociálně znevýhodněných rodin — především z rodin početných a z rodin s nízkou vzdělanostní úrovní. Většina prací, zabývajících se předčasnou sexualitou mladistvých,

dokazuje, že nezletilé gravidní dívky častěji pocházejí z rodin s méně stimulujícím prostředím, některé americké studie referují dokonce o přímé souvislosti mezi ranou sexualitou a inferiorní inteligencí — tato tvrzení však nejsou vědecky zcela korektní, protože nevzala v úvahu značné procento barevných dívek v sledovaném souboru.

V západní Evropě se americké zkušenosti nepotvrdily zcela. Jeden z finských výzkumů, sledující rodinné zázemí a další speciální okolnosti gravidity nezletilých dívek, nepotvrdil jednoznačně tezi, že častěji pocházejí z nižších sociálně ekonomických vrstev společnosti. V případě Widholmova výzkumu (1974) rodinné zázemí i vzdělání odpovídalo průměru finské populace. Na druhé straně i Widholm konstatoval častější původ těchto dívek z disharmonických a neúplných rodin. I náš výzkum nezletilých dívek referuje, ve shodě se všemi citovanými autory, o sociálním znevýhodnění této skupiny oproti skupině kontrolní téměř ve všech sledovaných charakteristikách. Jedna z novějších prací Rautanena (1980) si všimla i rozdílu mezi skupinou nezletilých gravidních dívek, které se rozhodly pro potrat a dívek, které se rozhodly dítě porodit. Rautanen konstatoval, že dívky, které se rozhodly těhotenství přerušit, častěji pocházely z vyšší sociálně ekonomické vrstvy než dívky, které dítě chtěly přivést na svět.

V souvislosti s ranou sexualitou adolescentů referuje řada amerických výzkumných prací o nechuti značné části mládeže k užívání antikoncepčních prostředků (Zelnik 1978; Reichelt 1975). Podobnou tendenci konstatoval i náš výzkum (1982).

V západní Evropě je situace zase poněkud odlišná. Mezi mladými respondenty ve Švédsku a v Izraeli v letech 1970 a 1974 polovina použila antikoncepční prostředek dokonce již při prvním styku. Pouze čtvrtina chlapců a pětina dívek na antikoncepci nemyslela vůbec. Uvědomělá antikoncepce prudce stoupla během let 1970 až 1977 a dnes udává pouze 6 % chlapců a 19 % dívek, že se před graviditou nechránilo.

V severských zemích začínala mládež v 70. letech se sexuální aktivitou v průměru kolem 16 let, v 80. letech začíná již kolem 15 let a prakticky tři čtvrtiny těch, kteří sexuálně žijí, užívají pravidelně antikoncepční prostředky. Zejména ve Švédsku se popularizací antikoncepce u nejmladších ročníků podařilo výrazně snížit počty nechtěných těhotenství a potratů právě ve skupině dívek do 18 let.

Nechtěným těhotenstvím nezletilých dívek do 18 let, které se rozhodly pro potrat, se zabývala studie Leny Ruusuvaarové „Teenage Abortions“. Autorka výzkumně sledovala rodinné zázemí, úroveň vzdělání, způsob antikoncepce a sexuální chování dvou set dívek, které prodělaly potrat. Data získala pomocí standardizovaného dotazníku, který respondentky vyplnily v nemocnici, několik dnů po zákroku. Výsledky porovnála autorka s kontrolním souborem 185 nezletilých dívek, které potratem neprošly. Její závěry v podstatě potvrzují zjištění citovaných studií;

průměrný věk dívek prošlých potratem byl 16,3 let, polovina pocházela z disharmonických a neúplných rodin s nižší úrovní vzdělání a začínala se sexuální životem před 15. rokem.

Vzhledem k tomu, že problematika nežádoucích gravidit několik let výzkumně zajímala i naše pracoviště, inspirovali jsme se finským výzkumem a převzali do našeho výzkumu finskou metodiku a některé otázky sledující párové chování mládeže. Cílem srovnání bylo zjistit, zda a v čem se liší české nezletilé dívky, které prodělaly potrat, od dívek finských. S pomocí vrchních sester dvou ženských klinik v Brně jsme v letech 1985 a 1986 provedli standardizovaný rozhovor s 95 dívkami na lůžkovém oddělení, několik dnů po zákroku. Vybrané odpovědi děvčat jsme srovnali s výsledky finského šetření. Srovnán byl věk a vzdělání dívek, údaje o rodině a sexuální zkušenosti.

Věk a vzdělání

Zatímco průměrný věk finského souboru byl 16,3 let, u českého byl 17,1 let. Věkový modus Finek se pohyboval mezi 16 až 17 rokem, modus Češek mezi 17 až 18 rokem. Nechtěná gravidita je v našich podmínkách záležitostí dívek 17 až 18letých, ve Finsku 15 až 17letých. Oba soubory se významně odlišovaly právě v podílu dívek 15letých (2 % proti 33 %). České dívky byly proti Finkám častěji v učení nebo na studiích a výrazně méně jich pracovalo, aniž by mělo řádnou kvalifikaci. Finský soubor byl charakteristický vysokým podílem pracujících dívek (40 %) a nižším podílem dívek, připravujících se na povolání. Rozdíl může být způsoben kromě jiného i odlišným vzdělávacím systémem u nás a ve Finsku.

Rodinné zázemí

Ve srovnání s kontrolním souborem finským, pocházejí jak finské, tak české dívky prošlé potratem významně častěji z neúplných rodin. Porovnáme-li Finky a Češky mezi sebou, pak měly české dívky přece jen o něco častěji oba vlastní rodiče. V průměru nepocházejí české dívky tak často z rozvrácených rodin jako Finky, i když podíly jsou v obou souborech značně vysoké, vzhledem ke kontrolní skupině dívek, které potrat neměly. Z úplné rodiny pocházela pouze každá druhá dívka finského i českého souboru.

Při komparaci vzdělání matek finských i českých dívek je třeba vzít v úvahu i rozdílné společenské zřízení i rozdílný vzdělávací systém. Ale i přes tuto výhradu se ukázalo, že finské matky měly daleko častěji než

české nejnižší vzdělání (pouze základní vzdělání mělo 13 0/0 českých matek, 66 0/0 finských matek), také podíl matek vyučených byl v českém souboru výrazně vyšší, podíl středoškolaček byl nízký jak mezi Finkami i mezi Češkami, ale vysokoškolské vzdělání bylo 3× častější u matek českých než u Finek. S jistou opatrností můžeme shrnout, že české dívky prošle potratem pocházejí častěji než Finky z rodin s vyšší úrovní vzdělanosti.

Dívkám obou souborů byla také položena otázka, zda rodiče vždy vědí, kde dcera je. Tato otázka vlastně nepřímou vypovídá o problému důvěry a výchovných postojích rodičů. Zajímavé bylo, že finští rodiče byli dcerami daleko lépe informováni než rodiče čeští, na druhé straně vyšší podíl finských rodičů proti rodičům českým se o to, co dcera dělá, nezajímá (14 0/0 proti 3 0/0). Téměř polovina českých dívek proti 16 0/0 Finek nesdělovala svým rodičům celou pravdu o tom, kde se zdržuje. Tyto rozdílné postoje rodičů k dcerám a dcer k rodičům naznačují nepřímou otevřenější a permissivnější výchovu finských a autoritativnější výchovu dívek českých.

V obou souborech byla také srovnávána forma rozhodování v orientačních rodinách dívek. Téměř polovina finských děvčat udala, že u nich doma rozhodují rodiče společně, téměř polovina souboru českého považovala za nositele rozhodnutí v rodině matku. Partnerského rozhodování je v českých rodinách výrazně méně, otec zde rozhoduje pouze v 13 0/0 rodin, zatímco otec finský v 28 0/0 rodin. Tento velký rozdíl v rozložení dominance v rodině může být způsoben vyšším vzděláním českých matek, vyšší emancipací nebo také častějším přenášením zodpovědnosti za rodinu na matku ve společnosti socialistického typu. Tuto zdůrazněnou roli matky v socialistické rodině potvrzují i jiné výzkumy (Nerudová 1982; Spěšná 1986; Možný 1984).

Sexuální zkušenosti

V průměrném věku první sexuální zkušenosti se liší srovnávané soubory téměř o dva roky. Finky v průměru začínaly sexuálně žít ve 14,7 letech, Češky v 16,3 letech. Tři čtvrtiny finského souboru začalo se sexem do 16 let, zatímco většina souboru českého začala sexuálně žít mezi 16. až 18. rokem. Zdá se, že tendence k posouvání sexuality do nižších věkových ročníků, která je charakteristická pro západní, především severské země, není v našich podmínkách tolik akcentována. Tento rozdíl je možno vysvětlit rozdílnou sociálně kulturní tradicí, která ve Finsku poskytuje sexualitě značný prostor jako přirozené součásti lidského chování, zatímco u nás je vytlačována téměř na hranice legitimacy. Erotika a kultura sexu není u nás začleněna do komplexu předávaných modelů

lidského chování v širším smyslu, pomocí kterých socializační instituce jedince od útlého věku formují. V úvahu je třeba vzít také odlišnou právní normu — v ČSSR je sexuální styk s osobou mladší 15 let trestný.

Při první sexuální zkušenosti dávaly finské dívky přednost partnerům o něco starším než jsou partneři dívek českých. Průměrný věk prvního sexuálního partnera finského byl 19,6 let, průměrný věk prvního českého partnera 18,6 let. Věk současného partnera se v obou souborech pohyboval okolo 20 let. Přibližně polovina českých i finských dívek přiznala pouze jednoho partnera, podíl dívek přiznávajících dva až tři sexuální partnery je významně vyšší v českém souboru než ve finském, ale minimálně čtyři partnery přiznaly dvakrát častěji finské dívky než české. Tuto poslední skupinu můžeme vzhledem k nízkému věku a krátké době sexuální aktivity označit jako promiskuitní. Srovnání naznačilo, že promiskuita je spíše záležitostí finskou, v našich podmínkách se týká pouze okrajové skupiny nezletilých dívek (8 % proti 15 %).

Vyšší promiskuitu finských dívek podtrhuje i frekvence sexuálních styků; týdně a častěji se s partnerem intimně stýkala polovina finského a pouze třetina českého souboru. Sporadický sexuální styk udala polovina českých děvčat a pouze pětina děvčat finských. V obou souborech se však vyčlenila (v českém menší) výrazná skupina sexuálně velmi aktivních dívek. Vezmeme-li v úvahu nepříznivé rodinné poměry, ze kterých podstatná část dívek pochází, pak může být sex pro tuto skupinu kompenzací emocionálně neuspokojivého vztahu k rodičům nebo nejbližším osobám.

Česká a finská adolescentní mládež se také značně liší v příležitostech k sexuálním stykům. Jak Finky, tak Češky se sice nejčastěji intimně stýkají s partnerem v jeho bytě nebo bytě jeho rodičů, ale třetina českého souboru proti 6 % finského, udává příležitosti jiné než v bytě vlastním nebo partnerově. Vlastní byt nebo byt svých rodičů mají Finky k dispozici dvakrát častěji než Češky. Tato fakta naznačují, že české dívky mají podmínky pro rozvoj sexuality a erotiky značně ztíženější než dívky finské. Oba soubory se však neliší v době intimních styků. Ve shodě se zvyklostmi je ve Finsku i u nás nejfrekventovanější dobou pro sex večer, nejméně frekventované je dopoledne.

S časným zahájením sexuálního života nabývá na významu i anti-koncepce. Proti Finkám jsou české dívky jednoznačně méně zkušené v použití antikoncepčních metod. Velmi výrazný je rozdíl v užívání kondomu (70 % proti 13 %), ve Finsku je to nejčastěji užívaná metoda ochrany před početím, zatímco u nás je u adolescentů odmítána a nejrozšířenější je metoda nejméně spolehlivá — koitus interruptus. Bariérová metoda by měla být více propagována zvláště u nejmladších věkových skupin, ale především by bylo nutné zvýšit její prestiž. V naší kultuře je kondom tradičně asociován se staršími, neatraktivními manželskými páry, místo aby byl psychologicky spojován s dynamikou,

láskou, krásou a mládím. Pokud nebude nahrazen tradiční stereotyp novým, je malá naděje, že bude více populární právě ve skupině, pro kterou je nejvhodnější.

Finskou autorku i nás zajímala také motivace velmi mladých děvčat k sexu. Otázka po důvodu sexuálního styku vynesla na povrch zvláštní, obtížně zachytitelný rozdíl v motivaci českých a finských dívek. Je to intuitivní, inercializovaný postoj k sexu a erotice vůbec. Zdá se, že finské dívky byly v tomto ohledu více samy sebou, častěji vycházely z toho co chtějí ony. Byl pro ně typické odpovědi „chtěla jsem prožít intimní vztah“, „oba jsme to chtěli“, „sama jsem si to přála.“ Pro české dívky bylo charakteristické, že sex v drtivé převaze (58 % oproti 17 %) považovaly za součást sociálního vzoru „chození spolu“, tedy akt, který je jim předkládán z vnějšku a který je nutno akceptovat, aby se neodlišovaly od ostatních. Tyto postoje mohou být součástí nebo jedním z důsledků rozpačitého přístupu naší kultury k sexu a erotice vůbec.

Převážná část Finek i značný podíl našich dívek považovalo vztah k partnerovi za perspektivní. Na druhé straně české dívky mnohem častěji než Finky přiznaly, že šlo o náhodnou známost a značný podíl z nich s tímto partnerem dítě a společnou budoucnost mít nechtělo. Finky, i přes svou promiskuitu, téměř nepřipustily náhodný sex — v tomto momentu je česká děvčata výrazně předčila. Fakt výskytu vyššího podílu povrchních známostí a náhodného sexu v českém souboru stojí za zamyšlení. Co vede naše dívky k akceptování sexuálního styku s partnerem, kterého neznají? Může to být anticipovaná touha po dospělosti, světovosti nebo také hlubinná touha po sociálním kontaktu, kterou se z nedostatku repertoárových možností naučily realizovat tímto způsobem?

Komparace naznačila, že problémem je definice velmi rané sexuality. Věk, který se v našich podmínkách považuje za předčasný, platí ve Finsku a severských zemích jako statistická norma. Zdá se, že předčasnost v pravém smyslu (před 15. rokem) je problém spíše finský nežli náš.

Ve shodě s citovanými výzkumy i naše srovnání ukázalo, že raná sexuální aktivita a její nechtěné důsledky jsou především záležitostí dívek z disharmonických a neúplných rodin, bez rozdílů společenského zřízení. Problém kvalitní rodiny s oběma vlastními rodiči přesahuje zřejmě hranice státu a hranice kontinentů — v tomto faktu se naše, finské i americké výzkumy shodují.

Postoje dívek k sexu, postoje výchovné, které se vynořily na hladinu empirické zjistitelnosti, se v současné fázi šetření neodvažujeme jednoznačně interpretovat — k těmto otázkám se vrátíme exaktněji po rozšíření souboru respondentek a podrobné komparaci s dívkami, které nežádoucí graviditu ukončily porozením dítěte.

Ze srovnání vyplynula také další závažná okolnost, a sice nedostatečná motivace našich adolescentů k účinné a uvědomělé antikoncepci, která

je v severských státech běžnou součástí etického vědomí veřejnosti a která nenásilně přechází i do sociálního povědomí těch nejmladších sexuálně aktivních skupin. Prevencí nechtěných gravidit by se měla zabývat efektivní sexuální výchova a populační politika. Také by se konečně měly začít hledat nové, účinné způsoby, jak zainteresovat adolescentní mládež pro aktivní užití spolehlivé antikoncepce. Aby osvětová a sexuální výchova měla úspěch, k tomu je zapotřebí více informací o sexuálním chování naší mládeže, protože zahraniční zkušenosti (jak naznačuje i naše minisrovnání) není možno beze zbytku přebírat. Sexuální chování mládeže se liší nejen v zemích s odlišným společenským zřízením, ale i v zemích sousedních. V této oblasti má sociální výzkum téměř nedotčené pole působnosti.

1.4 SOCIÁLNÍ POZICE MLADÉHO PÁRU V KAPITALISTICKÉ SPOLEČNOSTI

Při sledování situace velmi mladých manželství v systému společenské stratifikace kapitalistické společnosti se u západních sociologů setkáváme s odlišným chápáním pojmů třída, vrstva, pozice, status apod. V buržoazní sociologii jsou tyto pojmy definovány jinak než v marxisticko-leninské sociologii. S jejich pojetím se v dalším výkladu samozřejmě neztotožňujeme, nicméně při reprodukci jejich názorů na pozice velmi mladých manželství v kapitalistické společenské hierarchii jsme nuceni těchto pojmů používat tak, jak je chápe buržoazní sociologie.

Na základě dlouholetých sociologických výzkumů dokazují sociologové v kapitalistickém společenském systému existenci souvislosti mezi sociálně-třídní pozicí rodičů a věkem prvního sňatku jejich dětí. Havighurst (cit. dle Nye a Berarda, 1973) dokazuje ve své studii, že mladí lidé, kteří uzavřeli předčasně sňatek, zůstanou s velkou pravděpodobností na nižších stupních společenského žebříčku. Obecně lze říci, že čím je manželský partner mladší, tím hůře placenou práci vykonává.

Jak konstatují Nye a Berardo (1973), je v kapitalistickém systému obtížné najít pro jedince s pouze základním vzděláním slušně placené zaměstnání. Příjmy této skupiny obyvatelstva jsou tak nízké, že sotva stačí k pokrytí základních životních potřeb. Proto se ve skupině mužů s minimálním vzděláním objevuje velký počet neženatých.

Vedle této skupiny se základním vzděláním je velký počet neženatých mužů také ve skupině vysokoškoláků. Vyšší průměrný věk sňatku vysvětlují autoři odkladem sňatku za účelem dokončení náročné kvalifikační přípravy. Nejvyšší podíl sňatků se objevuje mezi mladými lidmi s neukončeným středoškolským vzděláním. Tato skupina se žení dříve než skupina

s minimálním vzděláním a skupina vysokoškoláků. Školu opouštějí mezi 14 až 18 lety, a proti skupině s nejnižším vzděláním jsou zvýhodněni vyšším stupněm dosaženého vzdělání a lepšími socializačními podmínkami. Tito adolescenti najdou rychleji lépe placené zaměstnání s dlouhodobější perspektivou a rychleji než skupina se základním vzděláním jsou schopni ekonomicky zajistit rodinu a také nemusí sňatek odkládat jako vysokoškoláci. Nye a Berardo považují jak povolání, tak i vzdělání za relevantní pro určení sociální pozice, staty mladé rodiny. V sociálním stratifikačním systému kapitalistické společnosti nechávají otevřenou otázku, zda je poměrně nízký socioprofesionální status předčasně uzavíraných manželství pouhým pokračováním staty jednotlivců, narozených a socializovaných v nižší sociální třídě, nebo zda je sociálním důsledkem předčasně uzavřeného sňatku.

Zajímavé výsledky přinesl výzkum Carlsona (1979), který se zabýval souvislostí mezi rodinným zázemím a předčasně uzavíraným manželstvím. Na základě dat z reprezentativního longitudinálního výzkumu amerických žen ve věku 14 až 20 let konstatuje významnou souvislost mezi velikostí orientační rodiny, její sociálně-ekonomickou pozicí, mírou disharmonie a předčasnými sňatky během středoškolských studií. Rodina může nepřímo ovlivnit postoje adolescentů k předčasnému sňatku tím, že jako alternativu nabízí středoškolské studium. Další alternativou je placené zaměstnání. Pro sociální vývoj adolescenta je velmi důležitá rodina, ve které ztrávil formativní část svého dětství a dospívání. Rodinný život ovlivňuje především sociálně-ekonomický status a velikost rodiny. Carlson dále konstatuje, že kvalita manželství rodičů ovlivňuje vlastní plány dospívající dívky. Mladé dívky, žijící v neurovnaných rodinných poměrech, častěji opouštějí domov a uzavírají předčasné manželství. Utíkají od nepříjemné situace, i když chápou, jaké problémy předčasný sňatek s sebou přináší. Tato tvrzení jsou doložena v tabulce korelující typ orientační rodiny, velikost rodiny a sňatek uzavřený ve věku 13 až 17. let.

Frekvence předčasných sňatků se zvyšuje v poměru 1 : 2 : 3 pro dívky z rodin s vysokým, středním a nízkým sociálně-ekonomickým statusem (SES). Uvnitř hranic jednotlivých sociálně-ekonomických úrovní je zřejmý rozdíl mezi ženami, které žily ve svých 14 letech v neúplné rodině nebo společně s oběma rodiči. Ve stejně sociálně postavených rodinách uzavřelo předčasný sňatek významně méně dívek žijících v úplných rodinách než dívek, které žily v rodinách rozpadlých. Ve svém výzkumu Carlson dochází k závěru, že rodiny s nižší sociálně-ekonomickou úrovní jsou charakterizovány instabilitou a vyšším počtem dětí, což je patrné jednou z příčin, proč dívky z těchto rodin se snaží uniknout prostředí, které jim nevyhovuje. Ve všech třech společenských vrstvách se objevuje stejný typ dívek, vykazujících tendenci k uzavírání předčasných manželství.

Procento dívek, vdaných ve věku 13 až 17 let

Typ rodiny	Počet sourozenců				celkem
	0	1—2	2—4	5 a více	
nízký SES					
rozpadlá rodina	45 0/0	21 0/0	19 0/0	20 0/0	21 0/0
úplná rodina					18 0/0
ve 14 letech respond.	15 0/0	19 0/0	20 0/0	15 0/0	17 0/0
střední SES					
rodina rozpadlá ve 14	29 0/0	14 0/0	14 0/0	20 0/0	18 0/0
rodina úplná ve 14	13 0/0	7 0/0	11 0/0	13 0/0	10 0/0
12 0/0					
vysoký SES					
rodina rozpadlá ve 14	20 0/0	7 0/0	6 0/0	17 0/0	10 0/0
rodina úplná ve 14	2 0/0	4 0/0	5 0/0	5 0/0	4 0/0
5 0/0					

Pramen: Journal of Marriage and Family, May 1979.

Všichni výše citovaní autoři tvrdí, že mezi příslušností k sociální třídě a předčasným sňatkem (předčasnou sexualitou) je vztah, jehož sociálním důsledkem je instabilita rodiny a zařazení manželů do nižší sociální třídy. Za východisko své teze považují třídní původ jednotlivce, který je dán jeho narozením v určité sociální skupině a způsobem jeho socializace. Tato socializace probíhá v rámci hierarchie hodnot, očekávání a cílů jak rodičů, tak sousedů a širší skupiny vrstevníků. Střední vrstva je tradičně považována za prostředí, kde se cení a očekává školní vzdělání, kreativita a vysoká životní úroveň. Nižší třída tyto hodnoty a očekávání internalizuje méně a také nabízí méně modelových vzorů úspěšných dospělých s vysokým vzděláním.

Děti přebírají do své hodnotové orientace hodnoty, cíle a očekávání svého sociálního prostředí. Ty děti, které odvozují svůj původ ze střední třídy, mívají zpravidla vyšší aspirace a jsou lépe připraveny na výkonový a kompetitivní charakter školního vyučování. Ale i přesto je mezi dětmi z jedné třídy (vrstvy) rozdíl, některé děti se modelu očekávaného chování přizpůsobí a pak aspirují na úspěch, zatím co jiné zůstanou neúspěšné a v důsledku toho i jejich aspirace budou nízké.

V kapitalistickém systému je předčasně uzavřené manželství vážnou překážkou v životní dráze za vyšším vzděláním a postavením, proto většina adolescentů s vysokými aspiracemi raději intimní svazky s druhým pohlavím odkládá. Může se však stát, že se i tito cílevědomí jedinci zaangažují citově a pak sežení z důvodů gravidity partnerky. Méně úspěšní adolescenti s nízkými aspiracemi nejsou tak silně motivováni odkládat intenzivní heterosexuální styky a v předčasném sňatku mohou vidět kompenzující zkušenost.

Sňatek uzavíraný později bývá dáván do souvislosti s vyšším postave-

ním v sociálně třídní struktuře kapitalistické společnosti, s vyšší stabilitou rodiny a s vyšším podílem pozitivních faktorů, ovlivňujících rodinu. Pokud je sňatek uzavíraný v pozdějším věku kombinován s vysokými aspiracemi na úspěch, pak se tyto mladé rodiny umístí pravděpodobně ve vyšších středních nebo nižších horních vrstvách společnosti. Základním předpokladem však je, aby oba partneři odvozovali svůj původ ze střední třídy a získali v procesu své socializace způsob chování, očekávaný ve vyšších vrstvách kapitalistické společnosti.

Mladí lidé, pocházející ze střední třídy, kteří uzavřeli manželství předčasně a přitom se nevzdali vysokých aspirací, najdou pravděpodobně svou sociální pozici v nižší vrstvě střední třídy, a to právě pro své předčasné zařazení do pracovního procesu a pro vyšší podíl zodpovědnosti za rodinu. Menší úspěch manželského partnera, frustrace z neukončeného studia a sňatek, převážně vynucený graviditou partnerky, mohou působit převládání negativních faktorů a ohrožení stability a harmonie rodiny.

Jednotlivci s nízkými aspiracemi a malou úspěšností, kteří vstupují do manželství později, jsou z hlediska sociální stratifikace nejméně stabilní skupinou. Někteří dosahují stálého zaměstnání jako zaučení a nacházejí svou sociální pozici v horní vrstvě nižší třídy. Většina z nich však zůstává nevyučena a vykonává pouze pomocná zaměstnání. Jejich manželství bývají stabilnější vzhledem k tomu, že zpravidla nejsou uzavírána předčasně a pod tlakem otěhotnění partnerky.

Druhou skupinu, odvozující svůj původ z nižší třídy, představují jednotlivci s nízkými aspiracemi a malou úspěšností, kteří předčasně uzavírají manželství. Tyto velmi mladé rodiny se pravděpodobně zařadí na nejnižších stupních stratifikačního systému kapitalistické společnosti. Jsou charakterizovány instabilitou a převahou negativních faktorů, začínají s řadou závazků a bez kompenzujících aktivačních činitelů.

Pokud jde o příslušnost k vyšší třídě a souvislost s věkem při uzavření manželství, nejsou pro tuto skupinu k dispozici výzkumné zprávy. Nye a Berardo (1973) však předpokládají, že v této sociální skupině bude ležet medián věku uzavírání manželství ve vyšších věkových kategoriích. Svůj odhad zdůvodňují tím, že ve vyšší třídě se všeobecně očekává vysoká úroveň vzdělání, znalost sportů a umění pohybovat se ve společnosti. Další možnou příčinou odkladu sňatku v této skupině je existence silné rodičovské kontroly. Pokud adolescent uzavře homogenní sňatek uvnitř třídy, bývá motivace k úspěchu ve studiu i profesi irelevantní, protože majetek rodiny se dědí z generace na generaci. Jiná je situace tehdy, jestliže rodina má mnoho dětí. V takovém případě si mohou jednotlivci, kteří nejsou příliš orientováni na úspěch a životní dráhu, komplikovat život předčasným sňatkem a sklouznout zpět do střední třídy. Zde již jsou tito jedinci konfrontováni se stejnými pod-

mínkami, které platí pro děti pocházející z této třídy, i když jim patrně vliv jejich orientačních rodin ulehčí životní situaci ve fázi startu.

Z uvedeného přehledu pravděpodobného zařazení velmi mladých manželských dvojic ve společenské hierarchii kapitalistického systému vidíme, že kapitalistická společnost těmto rodinám pomoc nenabízí, ale očekává, že si mladí lidé pomohou sami. Důrazem na individualismus a maximální výkon tak přispívá k prohlubování stresu a frustraci i tak již dost komplikované sociální a rodinné situace velmi mladých manželů.

1.5 SOCIÁLNÍ POZICE MLADÉHO PÁRU V SOCIALISTICKÉ SPOLEČNOSTI

Než se zamyslíme nad situací velmi mladých manželů v socialistické společnosti, měli bychom si uvědomit, že socialistický společenský systém charakterizují tyto tři základní rysy:

1. Zabezpečení základních životních jistot pro všechny obyvatele. Všichni mají stejné právo na práci, právo na bezplatné vzdělání, na bezplatné ošetření v nemoci. Garantem těchto základních životních jistot je stát.
2. Zajištění rovného postavení všech pracujících nezávisle na tom, jakou práci vykonávají, a ke které sociální skupině patří.
3. Sociální politika zabezpečuje sociální jistoty člověka ve všech fázích jeho života — v dětství, v pracovní aktivitě, v době nemoci, ve stáří i v mimořádných životních situacích.

Na rozdíl od kapitalistického společenského systému není postavení velmi mladých manželských dvojic v naší společnosti založeno na třídním rozdělení společnosti a třídním původu jednotlivců a jejich orientačních rodin. Jejich celkově horší sociální situaci ovlivňuje především nízká kvalifikace, která je následkem méně kvalitní socializace v dětství a dospívání. Nedostatečně osvojené vzory společensky žádoucího profesionálního a rodinného chování nebo také dobře osvojené vzory maladaptivního chování přispívají k tomu, že se někteří jedinci nedokáží vyrovnat s realitou nahromaděných povinností (dokončení a další rozvoj kvalifikace, ekonomické zajištění rodiny, výchova dítěte apod.). V situacích, které vyžadují silnou motivaci a krajní úsilí, selhávají většinou jedinci s charakterovými a osobnostními zvláštnostmi a jedinci, socializovaní v rodinách, kde součástí jejich socializace bylo osvojení konfliktních a destruktivních způsobů interpersonální rodinné interakce a řešení konfliktů.

I v socialistické společnosti se stává, že v některých rodinách jsou chyby ve výchově dětí a disharmonické rodinné vztahy socializačním procesem

přenášeny z generace na generaci. Domníváme se, že i u nás mají děti z problémových disharmonických rodin v důsledku generačního přenosu destruktivních vzorů chování svých rodičů větší pravděpodobnost, že sami jednou zažijí rozpad vlastního manželství. Vzhledem k rozdílné kvalitě výchovy v orientačních rodinách se i mezi námi sledovanými manželskými dvojicemi vydělují dvě polarizované skupiny:

1. Jedinci, pocházející z rodin s méně kvalitními rodinnými vztahy, kteří nepřekonávají obtíže spojené s předčasným sňatkem zvýšeným vlastním úsilím a za přispění širší rodiny, neusilují dále o vlastní osobnostní rozvoj a zvyšování kvalifikace. Tito jedinci budou v důsledku své vlastní rezignace pravděpodobně i v socialistické společnosti zastávat zaměstnání, přiměřená jejich velmi nízké kvalifikaci. Tyto rodiny budou dříve nebo později vyžadovat pomoc orgánů státní sociální péče.
2. Ve skupině velmi mladých manželství se však také mohou vyskytnout jedinci dobře socializovaní svou původní rodinou, kteří v krajních situacích zvládnou jak profesionální přípravu, tak adaptaci na nové role rodičů a manželů a přes nepříznivou skutečnost předčasného sňatku nejen dokončí základní kvalifikační přípravu, ale pokračují i v dalším studiu. Tyto velmi mladé dvojice pak zaujmou v socialistické společnosti místa, odpovídající jejich vyšší kvalifikaci a handicap předčasného sňatku pro ně přestane být limitujícím činitelem jejich úspěšného zařazení do společnosti.

Domníváme se, že úspěšnost manželství velmi mladých snoubeneckých dvojic souvisí s harmonickými vztahy v jejich orientačních rodinách, s vyšším vzděláním jejich rodičů a s emocionální a ekonomickou podporou rodičů.

Socialistická společnost má zatím o extrémně mladých manželstvích velmi málo informací. V současné době se těmito dvojicemi zabývá sociální výzkum, protože teprve na základě konkrétních empirických znalostí problematiky bude možno navrhnout pro tuto skupinu speciální, účinné a adekvátní formy pomoci. O seriózním přístupu socialistické společnosti svědčí i to, že předčasné uzavíraná manželství zahrnuje mezi skupiny obyvatelstva, vyžadující zvláštní péči společnosti.

V současné době je pomoc těmto velmi mladým rodinám realizována v rámci komplexní společenské pomoci rodinám s dětmi. Ze společenského hlediska je u těchto dvojic žádoucí především dokončení kvalifikace, protože s vyšším vzděláním roste pravděpodobnost kvalitní socializace dětí vyrůstajících v těchto rodinách. Socialistický stát proto nestaví adolescentní rodiče před alternativu škola nebo dítě. Dokončení učebního poměru nebo studia na středních nebo vysokých školách je mladým rodičům umožněno různými formami individuálního a dálkového

studia, soustavou stipendií a příspěvků a rozvinutou sítí dětských předškolních zařízení.

Další formou společenské pomoci mladým rodinám je poskytování výhodných bezúročných půjček pro překonání obtížných životních období a novomanželské půjčky. Sociálně potřebným rodinám mohou být ze státních prostředků poskytnuty jednorázové nebo pravidelné finanční příspěvky a hmotná pomoc ve formě výbavy pro dítě nebo ve formě předmětů nutných pro provoz domácnosti.

Socialistický stát hradí také všem rodinám část nákladů spojených s narozením dětí a všechny děti zajišťuje progresivním systémem příspěvků na děti až do doby, kdy jsou schopné žít se samy. Pojem „nezaopatřené dítě“ je v systému finanční pomoci rodinám s dětmi v ČSSR věkově vymezen až do 26 let, a toto sociálně-právní vymezení patří mezi nejširší na světě.

Přes veškerou péči a materiální prostředky, které naše společnost na děti vynakládá, nemůže jim však zajistit harmonické a kvalitní vztahy uvnitř rodiny. Ty jsou záležitostí etického a morálního vývoje každého jednotlivce. Proto má socialistická společnost zájem na soustavném snižování rozvodovosti a počtu dětí, vyrůstajících v neúplných rodinách. V souvislosti s tímto hlavním zaměřením jde naší společnosti především o to, aby předčasně uzavíraných manželství ubývalo. Pokud k nim však dojde, je třeba maximálně pomoci tam, kde je to potřebné.

1.6 MLADÁ RODINA V ZÁVĚRECH VÝZKUMNÝCH PRACÍ

Socialistický stát věnuje problematice rodiny tradičně soustavnou pozornost, která se promítla nejen do oblasti sociálně politických opatření, ale i do oblastí populačního výzkumu. Svědčí o tom řada prací, věnovaných změnám funkcí rodiny, partnerským vztahům a změnám v rodinném soužití, objevujícím se v souvislosti s nástupem do zaměstnání. V šedesátých a sedmdesátých letech se pozornost výzkumu přesunula také na problematiku socializace dítěte v souvislosti s neustále se zvyšujícími počty rozvodů, opakovaných sňatků a neúplných rodin.

Četné práce dokazují vztahy mezi kvalitou socializace dítěte a jeho pozdějším úspěšným zařazením do společnosti. Bylo prokázáno, že mladí lidé z disharmonických rodin méně často úspěšně zvládají vlastní manželské konflikty a častěji je řeší rozvodem. Tuto tendenci potvrzuje i studie autorů Prokopce, Dytrycha a Schüllera (1973) „Rozvodové chování a manželský nesoulad“, která se zabývá problémem rozvodovosti a analýzou manželského nesouladu. Autoři se ve svých závěrech opírají o výsledky šetření provedeného u 1000 rozvádějících se manželských dvojic

a konstatují, že pro předrozvodové stadium je charakteristická především ženská rozvodová iniciativa. Předrozvodové úvahy jsou také tím kratší, čím jsou oba partneři mladší, čím nižší mají vzdělání a čím lepší je jejich ekonomická situace. Studie také konstatuje, že při úvahách o rozvodu nehraje již ohled na děti takovou významnou roli jako dříve. První rozvodová vlna přichází mezi třetím až pátým rokem po uzavření sňatku. Pro naši práci je důležité zjištění, že čím mladší jsou uzavádějící se dvojice, tím častěji měly také rozvedené rodiče. Rozvodové chování mladých manželských párů ovlivňuje také sociálně-ekonomická situace rodiny. Každá druhá dvojice, která do 5 let po sňatku neměla vlastní byt, se rozváděla. Významnou roli v rozpadu manželství hrál i rozdílný způsob socializace partnerů v jejich orientačních rodinách. Studie jmenovaných autorů prokázala zřetelný růst počtu druhých a dalších rozvodů. I když nebyla zaměřena na manželství uzavíraná aspoň jedním z partnerů pod hranicí zletilosti, prokázala, že zejména velmi mladé dvojice nejsou dostatečně připraveny k manželskému soužití. Jsou často ovlivňovány postojem rodičů a faktem, zda sami prožili u svých rodičů manželský rozvrat.

Problémem rozvratu manželství se zabývají citovaní autoři i ve své další práci „Dlouhodobé důvody rozvratu pražských manželství“ (1979). Tato studie ve svých závěrech naznačuje, že nejčastější problémy v současné rodině vznikají v souvislosti s procesem emancipace žen, a sice v souvislosti se změnou jejich postavení v rodině, přeměnou manželských vztahů a se změnou představ o partnerských rolích. Autoři se domnívají, že ženy intenzivněji než muži prosazují rovné rozdělení povinností a mají vyšší nároky na oblast společných zájmů a způsob trávení volného času. Důvody z této oblasti jsou nejčastěji uváděny jako závažné faktory manželského nesouladu.

Kolektiv autorů Prokopec, Schüller, Dytrych se ve svém příspěvku „Předpoklady k manželství“ (1980) zamýšlí také nad situací předmanželského poradenství v ČSSR. Domnívají se, že základním faktorem připravenosti pro uzavření manželství je úroveň emoční a sociální zralosti. Tento základní faktor je pak významně doplňován sociální adaptabilitou, plasticitou postojů a schopností vzájemné tolerance. Odhadují, že z celkového počtu snoubeneckých dvojic je u nás minimálně 5 % mužů a žen na manželství naprosto nepřipraveno. Je velmi pravděpodobné, že značnou část těchto nepřipravených dvojic tvoří právě velmi mladí snoubenci.

Pro úvahy o sociální situaci, perspektivách a stabilitě velmi mladých manželství je pro nás určitým metodickým východiskem práce autorů Wynnyczuka a Šráčka „Mladá rodina v průmyslové oblasti“ (1975). Tato studie potvrdila, že v Československu neustále přibývá mladých manželství, ve kterých rodinný start předchází startu kvalifikačně profesionálnímu. 16 % jimi sledovaného souboru dokončilo profesionální kvali-

fikaci v prvních letech manželství. V každém druhém případě měli manželé vyšší vzdělání než jejich rodiče. Výzkum také konstatoval značně vysokou životní úroveň mladých rodin již brzy po sňatku a vysvětluje ji zvýšenou ekonomickou pomocí rodičovské generace a ostatních příbuzných. Jedno z důležitých zjištění výzkumu bylo i to, že v době sňatku měla samostatný byt přibližně třetina novomanželů, ale do pěti let jej získalo více než 90 % všech sledovaných rodin. Velmi zajímavý byl i postoj dotázaných k době uzavírání sňatku. Polovina mužů a dvě pětiny žen, kteří uzavřeli sňatek ve věku do 20 let, konstatovalo na základě pětiletých zkušeností, že se oženili nebo provdaly předčasně. Závěry tohoto výzkumu naznačují, že start do manželství u nezletilých dvojic bude zřejmě ve všech směrech méně příznivý než u manželství, uzavíraných v sociálně přijatelném věku. Při tom je situace mladých československých rodin v prvních letech manželství poměrně svízelná — jak dokazuje Bartošová ve své studii „Situace rodin s prvním dítětem ve věku do 3 let“ (1979).

Z dat předkládaných v této studii je zřejmý posun zakládání rodiny a prvního porodu do nižších ročníků, než tomu bylo v předcházející generaci. Mladé rodiny jsou charakteristické relativně nižšími příjmy i svou zvláštní bytovou situací. Pouze třetina z nich žije hned po sňatku ve vlastních bytech. Autorka upozorňuje na kumulaci životních změn, která je tím vyšší, čím je manželství časnější. Zdůrazňuje nutnost ekonomické pomoci ze strany rodičů mladých manželů, zamýšlí se nad charakteristikami této rodičovské generace a odhaduje, k jakým změnám v postoji vůči dospělým dětem u nich bude v budoucnu pravděpodobně docházet.

Problematikou předčasně uzavíraných sňatků se v rámci své klientely zabývají také Manželské a předmanželské poradny v ČSR. Podle zaměření jednotlivých pracovišť sledují nejrůznější aspekty předčasně uzavíraných manželství a hledají nejvhodnější terapeutické způsoby přístupu k této skupině ohrožených manželství. Nad problematikou sledování připravenosti na manželství u nezletilých snoubenců se zamýšlí Kostelníková (1981). Situaci těchto manželství ve venkovské populaci Slovenska hodnotí ve svém příspěvku Dzurillová „Manželství mladistvých po troch rokoch“ (1981). Autorka konstatuje, že ve všech případech venkovských snoubeneckých dvojic, které prošly vyšetřením v manželské poradně, se jednalo o gravidní venkovské dívky mladší 18 let, pocházející z rodin, které samy hodnotily jako průměrné až disharmonické. Jejich snoubenci odvozovali svůj původ ze stejné socioekonomické vrstvy a vykazovali podobný hodnotový systém jako jejich nezletilé snoubenky. Jistá tendence k homogamii se u venkovských párů projevovala také ve vzdělanostní úrovni obou partnerů.

Ve svém příspěvku dochází Dzurillová k závěru, že po třech letech manželství nevyřešila většina dvojic svůj bytový problém. Jako relativně nejstabilizovanější se jí jeví manželky s nejnižším vzděláním a tradiční

organizací rodinného života proti skupině studentek středních škol. Specifickým problémem slovenských venkovských dvojic byla tolerance žen ke konzumaci alkoholu u partnera. Závěry autorky mají určitou platnost ve vztahu k venkovským dvojicím, zajímavé bude srovnání s manželskými dvojicemi z městské populace.

Otázka stability manželství a rodinného života je aktuální nejen u nás, ale — jak nás ve své práci „Manželství a rodina“ (1980) informuje Charčev — je aktuální i v Sovětském svazu. Autor na základě dat z výzkumů a nejnovějších statistických údajů konstatuje, že v Sovětském svazu, zejména v jeho evropské části, pozvolna klesá porodnost, která v poslední době nedosahuje ani prosté reprodukční míry. S velmi nízkou porodností souvisí i postupující destabilizace rodiny — statistická data dokazují, že se v Sovětském svazu do dvou let rozpadá každé druhé manželství, na tři sňatky připadají v současné době dva rozvody. Tento trend je obzvláště patrný ve velkých městech evropské části.

Velkým problémem v Sovětském svazu jsou také mladá manželství, protože do 20 let se vdává třetina všech žen a 5 % mužů. V této věkové skupině je také velmi vysoký podíl mimomanželských porodů — představují čtvrtinu všech porodů realizovaných v této věkové skupině. S pozvolna se snižující sňatečností a stoupající rozvodovostí se úměrně zvyšují také počty neúplných rodin. Charčev odhaduje, že v současné době žije v neúplné rodině přibližně třetina sovětských žen. Pro sovětskou populační politiku je problémem i velký počet opakovaných sňatků, protože v těchto manželstvích se rodí již jen velmi málo dětí (0,37 ve srovnání s 1,27 v prvních manželstvích).

I když se Charčevova práce nezabývá speciálně problematikou předčasně uzavíraných sňatků nebo mladých manželství, má pro naši práci značnou informativní hodnotu. Z celkového nepříznivého populačního vývoje usuzujeme, že situace velmi mladých manželských dvojic bude značně horší než v ČSSR.

V uvedeném přehledu některých prací z oblasti manželského a rodinného života jsme chtěli zdůraznit problematičnost stability rodiny, zejména rodin velmi mladých, protože právě tyto jsou obecně považovány za skupinu, ohroženou rozvodem prakticky již v první adaptační fázi manželství.